

**Biblioteka Edukacyjna
Centrum Pieniądza NBP
Biografie 2/2022**

Fryderyk Florian Skarbek

Biblioteka Edukacyjna
Centrum Pieniądza NBP
Biografie 2/2022

Fryderyk Florian Skarbek

Centrum Pieniądza
im. Sławomira S. Skrzypka

Autorzy:
Jerzy Szczepański
Mateusz Sora

Redakcja, korekta:
Antonina Marnic
Iwona Stefaniak

Projekt okładki:
Krzysztof Słomka (At Work)

Projekt graficzny:
Piotr Kotela

Wydawca:
Narodowy Bank Polski
Departament Centrum Pieniądza
00-919 Warszawa
ul. Świętokrzyska 11/21

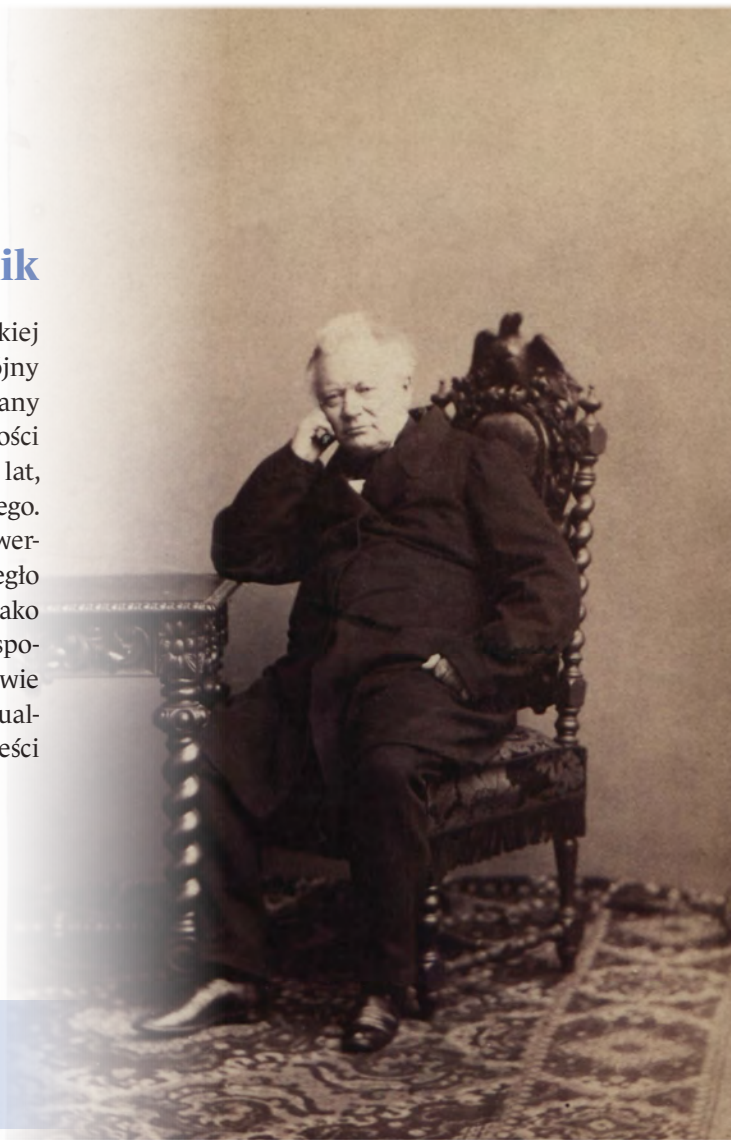
www.nbp.pl

© Copyright Narodowy Bank Polski 2022

Hrabia, profesor, społecznik

Fryderyk Skarbek przeszedł do historii jako ojciec polskiej myśli ekonomicznej, gdyż opracował kompleksowy, spójny i logiczny system poglądów ekonomicznych. Mniej znany jest jako ojciec polskiej polityki społecznej. Okres aktywności Skarbka jako teoretyka ekonomii to raptem kilkanaście lat, kiedy był publicystą i profesorem Uniwersytetu Warszawskiego. Klęska powstania listopadowego przyniosła likwidację Uniwersytetu oraz Towarzystwa Przyjaciół Nauk, rozproszeniu uległo warszawskie środowisko naukowe. Fryderyk Skarbek, już jako urzędnik, organizował w Królestwie Polskim system opieki społecznej i zdrowotnej, a także ubezpieczeń. Był niewątpliwie jedną z najwybitniejszych postaci polskiego życia intelektualnego i społecznego pierwszej połowy XIX w., autorem powieści i utworów scenicznych, historykiem, a także malarzem.

Fryderyk Florian Skarbek,
fot. Karol Beyer, 1861
Zbiory Biblioteki Narodowej

Część I Młodość

Dom rodzinny

Fryderyk Florian Skarbek pochodził ze szlacheckiej rodziny, której korzenie sięgają średniowiecza. Był jednym z czworga dzieci Kacpra Skarbka i Ludwiki z Fengerów. Kacper Melchior Bonawentura Skarbek (1763–1823) herbu Awdaniec, syn Jana i Konstancji z Bruchentalów, był tytularnym rotmistrzem Kawalerii Narodowej; po ojcu odziedziczył miasteczko Izbicę na Kujawach i okoliczne dobra. Jego pierwsze małżeństwo z Justyną Dąmską wiązało się ze skandalem. Przyszłą żonę Kacper Skarbek porwał i poślubił wbrew woli rodziców. W późniejszym czasie małżeństwo zostało unieważnione, choć dzieci z tego związku były w pełni uznane, zarówno przez ojca, jak i w świetle prawa.

Hulaszczy, wielkopański styl życia Kacpra Skarbka doprowadził go do ruiny, a jedynym ratunkiem stał się bogaty ożenek, nawet z kobietą niższego stanu. Jego drugą żoną została Ludwika, jedyna córka bogatego kupca i bankiera z Torunia, Jakuba Fengera. Co prawda ojciec Ludwiki był mieszczaninem, w dodatku ewangelikiem, ale był bogaty, a w 1790 r. został nobilitowany przez sejm Rzeczypospolitej. Ślub Kacpra Skarbka i Ludwiki Fenger odbył się w Toruniu 22 maja 1791 r.

„Polonez pod gołym niebem”,
Korneli Szlegel, ok. 1850
Zbiory Biblioteki Pawlikowskich,
Lwów

Pałac Fengerów
w Toruniu
Zbiory Biblioteki
Narodowej

Toruń. Po drugim rozbiórze Polski w 1793 r. Toruń został wcielony do monarchii pruskiej. Rządy w mieście sprawowali bogaci kupcy i rzemieślnicy – wyłącznie Niemcy. Po 1807 r. na mocy traktatu tylżyckiego Toruń wszedł w skład Księstwa Warszawskiego.

Fryderyk Skarbek urodził się w Toruniu w 1792 r. w domu dziadka, Jakuba Fengera. Tam też spędził dzieciństwo; dopiero po śmierci dziadka w 1798 r. przeszedł pod opiekę rodziców i zamieszkał w rodzinnych dobrach w Izbicy. Razem z ojcem odbył daleką podróż do Królewca, stolicy Prus, gdzie Kacper Skarbek jako deputowany z nowych polskich prowincji przyłączonych do Prus złożył przysięgę na wierność (tzw. homagialną) królowi Prus Fryderykowi Wilhelmowi III.

Małżeństwo z Ludwiką jedynie na krótko poprawiło sytuację materialną Skarbków. Po pewnym czasie dobra izbickie zostały sprzedane. W latach 1798–1799 rodzina zakupiła skromniejszą siedzibę – Żelazową Wolę wraz z niewielkimi folwarkami Dzieglewo i Chodakówek w powiecie sochaczewskim, a następnie dobra Czubin i folwarki Orły, Drozdy i Mostki. Ich formalną

Talar, Prusy, 1791
Zbiory Narodowego Banku Polskiego

właścicielką została Ludwika Skarbak, co miało uchronić rodzinę przed wierzycielami Kacpra Skarbka. Po sprzedaży dóbr izbickich Ludwika wraz z trójką dzieci osiedliła się ok. 1800 r. w Żelazowej Woli.

Pragnąc ratować resztę majątku, Ludwika wniosła do sądu pozew o rozwód, który został orzeczony w 1806 r. Jak tłumaczył to Fryderyk Skarbak – jego ojciec uciekł z kraju z obawy przed wierzycielami, a matka dla ocalenia reszty własnego majątku musiała wytoczyć przeciw niemu proces rozwodowy. Ludwice udało się utrzymać majątek w Żelazowej Woli. Kacper Skarbak zmarł wiele lat później – w 1823 r. w Poznańskim, u córki Anny. Sam Fryderyk w swych pamiętnikach wspomina ojca rzadko, mimochodem. Jak pisał po latach: *Odtąd zmienił się zupełnie dom rodzicielski: zbytki, wystawność i ustawiczne rozrywki ustąpiły miejsca gospodarnej rządności i skromnemu pożyciu.* To pogranicze dwóch kultur, dwóch światów – mieszczkańskiego, solidnego, polsko-niemieckiego Torunia oraz szlacheckiego dworu polskiego – ukształtowało życie i poglądy Fryderyka Skarbka.

W Żelazowej Woli jego nauczycielem domowym został Mikołaj Chopin, ojciec słynnego Fryderyka. Ludwika Skarbak zatrudniła go w 1802 r. jako guwernera dzieci po niedobrych doświadczeniach z poprzednikami. Mikołaja Chopina poznała w domu swej znajomej, starościny Łączyńskiej, gdzie był nauczycielem jej czworga dzieci, w tym 14-letniej Marii, która odznaczała się wyjątkową urodą. Była to Maria Walewska z domu Łączyńska, która zasłynęła później romansem z cesarzem Napoleonem Bonaparte.

W swych *Pamiętnikach* Skarbak opisuje Mikołaja Chopina jako człowieka o umiarkowanych poglądach, sumiennego nauczyciela, który z czasem stał się poważanym Polakiem, kochanym przez uczniów i ich rodziców. Mikołaja Chopina uczynił Skarbak pierwowzorem bohatera powieści „Pamiętniki Seglasa”.

Dom Urodzenia
Fryderyka Chopina
Fot. muzeum.nifc

Żelazowa Wola: wieś szlachecka, którą nabyli Skarbkowie. Zamieszkali w niej w okazałym dworze z dwiema oficynami. Obecny „dworek”, gdzie znajduje się muzeum Dom Urodzenia Fryderyka Chopina, to wschodnia oficyna. Wychowawcą dzieci Skarbków był przybyły z Francji Mikołaj Chopin; tutaj w 1810 r. urodził się jego syn Fryderyk.

Złoty medal
„Za Słownik
Języka Polskiego”,
aut. Karol Emanuel
Baerend, 1816
Zbiory Zakładu
Narodowego
im. Ossolińskich

W Żelazowej Woli Mikołaj Chopin poznał swą przyszłą żonę – Teklę Justynę Krzyżanowską. Na chrzcie ich synowi nadano imię Fryderyk na cześć ojca chrzestnego, hrabiego Fryderyka Skarbką. Po przeprowadzce do Warszawy Chopinowie utrzymywali bliskie kontakty z rodziną Skarbków – Fryderyk Chopin jeździł na wakacje do Żelazowej Woli, a młody Fryderyk Skarbek wydał jego pierwsze polonezy.

W bardziej niespokojnych czasach (a tych nie brakowało) rodzina Skarbków przenosiła się do Warszawy. Tam też w latach 1805–1808 Fryderyk uczył się w Liceum Warszawskim założonym przez rząd pruski.

Warszawę za panowania pruskiego przyrównać można było do owego opustoszałego zamku, w którym niegdyś bogata rodzina przemieszkiwała, a co teraz opuszczony stoi, lecz zachowywał jeszcze wszystkie znamiona dawnej świetności i zbytku. (...)

Tak jak w owym opuszczonym zamku, nie było już w niej dawnych właścicieli. Ruch codziennego życia wśród tych murów osieroconych podobne czyni wrażenie jak widok dzieci igrających między mogiłami. (...)

Fryderyk Skarbek, „Pamiętniki Seglasa”, s. 100, 128.

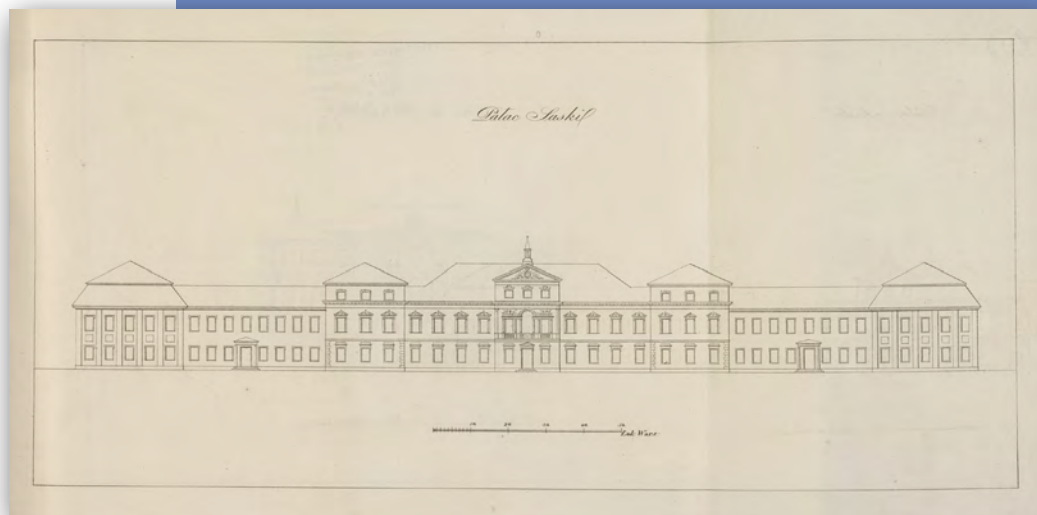
Przez pewien czas Fryderyk Skarbek mieszkał na stacji u ówczesnego rektora Liceum Samuela Bogusława Lindego, autora monumentalnego „Słownika języka polskiego”. Młody Skarbek pomagał Lindemu w pracach nad „Słownikiem”. Zwyczaj pomieszkiwania u nauczycieli i profesorów szkoły był wówczas dość powszechny i akceptowany, a uczniom i studentom przynosił korzyści wynikające z nadzoru dydaktycznego.

„Widok Krakowskiego
Przedmieścia”,
Fryderyk Krzysztof
Dietrich, 1827–1829
Zbiory Biblioteki
Narodowej

Warszawa. Po trzecim rozbiore Warszava utraciła stołeczny charakter. W dniu 9 stycznia 1796 r. do miasta wkroczyły oddziały pruskie, po czym stało się przygranicznym ośrodkiem oraz siedzibą władz jednego z trzech nowo utworzonych departamentów Prus Południowych. Żywa pamięć o powstaniu kościuszkowskim skłoniła zaborcę do ulokowania w Warszawie garnizonu, który liczył ok. 12 tys. żołnierzy (ok. 20 proc. ludności). Znacznie spadła liczba mieszkańców Warszawy, nie odbudowano instytucji finansowych, a nowe granice celne odcięły rzemieślników od rynków zbytu. Z drugiej strony lata zaboru pruskiego to okres wprowadzania nowych standardów administracyjnych: zakładania ksiąg hipotecznych, tworzenia oraz egzekwowania przepisów budowlanych i porządkowych. Powołano wówczas straż pożarną – Stowarzyszenie Ratunkowe od Ognia.

„Pałac Saski”, Leonard
Schmidtner, 1823
Zbiory Muzeum
Warszawy

Liceum Warszawskie. Władze pruskie w 1803 r. powierzyły Samuelowi Bogumiłowi Lindemu utworzenie szkoły średniej w Warszawie. Na siedzibę Liceum wyznaczono skrzydło odkupionego od Wettynów Pałacu Saskiego. Jesienią 1804 r. naukę rozpoczęło 290 uczniów. Była to szkoła męska, w której językiem wykładowym był niemiecki i polski; koszt nauki wynosił 27 talarów rocznie. Linde stworzył ośrodek, który stał się wzorem dla innych szkół średnich w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim. Przy Liceum powstała biblioteka, a także gabinety przedmiotowe, pracownie i laboratoria. W 1816 r. szkołę przeniesiono do siedziby w Pałacu Kazimierzowskim. W latach 1804–1832 uczęszczało do niej kilka tysięcy uczniów; matura była przepustką do studiów (również zagranicznych) i karier dla wielu lekarzy, prawników, inżynierów, urzędników oraz nauczycieli.

Wojna Francji z Prusami w 1806 r. nie spowodowała zaniechania nauki. Skarbek był za młody, aby zaciągnąć się do armii, zresztą – jak sam przyznawał – nigdy nie czuł powołania do służby wojskowej. W 1808 r. jako jedyny ze swego licealnego rocznika zdał egzaminy końcowe. Z tego okresu pochodzą pierwsze próby poetyckie Skarbka.

Po pogromie Prus w 1806 r. Skarbek był świadkiem triumfalnego wjazdu cesarza Napoleona Bonaparte do Warszawy.

„Napoleon przekraczający Przełęcz Świętego Bernarda w 1800 roku”, Jacques-Louis David, 1801
Wikimedia Commons

Napoleon w Warszawie w grudniu 1806 r.

Tłumy ludu obległy Zamek [Królewski] pilnując nieodstępnie chwili, w której się Napoleon okaże, i wytrzymały w tym oczekiwaniu do godziny trzeciej, w której ujrzano go nagle wyjeżdżającego na siwym koniu klusem z Zamku i udającego się wprost do Wisły ulicą Bednarską, do miejsca, gdzie stał most spalony. Po krótkim rozpoznaniu miejscowości wrócił do Zamku, gdzie o godzinie siódmej wieczorem władze krajowe przyjmował.

Pospólstwo, które wielkości moralnej bez okazałości powierzchownej wyobrazić sobie nie może, i wyższego

ukształcenia ludzie, którzy powagę i łaskawość pragną widzieć połączone z potęgą w mocarzach, zawiedzeni byli w oczekiwaniu swoim; bo pospólstwo ujrzalo niskiego człowieka w popielatym surducie, szybko na koniu przejeżdżającego, a poważni obywatele i urzędnicy krajowi doznali zimnego przyjęcia od nowego pana i zamiast przyrzeczeń otrzymali napomnienie na nie dosyć skwapliwe zajęcie się opatrzeniem wszystkich potrzeb wojska, tak nagle i w tak wielkich masach kraj zajmującego.

Fryderyk Skarbek, „Pamiętniki Seglasa”, s. 209.

„Nadanie konstytucji Księstwu Warszawskiemu przez Napoleona w 1807 roku”, Marcello Bacciarelli, 1808–1809
Zbiory Muzeum Narodowego w Warszawie

Studia w Paryżu

Po ukończeniu z wyróżnieniem nauki w Liceum Warszawskim i rocznym pobycie w Żelazowej Woli jesienią 1809 r., mając 17 lat, Skarbek rozpoczął studia w Paryżu – według niego samego – *jedyne-ego ogniska światła* (nauki). Zamieszkał w artystycznej i naukowej dzielnicy Paryża – Dzielnicy Łacińskiej.

Nauka Fryderyka Skarbka w Paryżu, w przodującej uczelni paryskiej Collège de France, trwała do lipca 1811 r. Fryderyk nie miał sprecyzowanego programu studiów, co nie było wówczas niczym niezwykłym. Ówczesne studia zagraniczne miały najczęściej szeroki charakter – były to również studia nad krajem, jego instytucjami, kulturą i nauką. Fryderyk Skarbek uczęszczał na zajęcia z języków starożytnych, prawa karnego i literatury francuskiej. W ogrodzie botanicznym uczestniczył w wykładach i zajęciach z chemii, fizyki, geologii oraz upraw rolnych i ogrodniczych. Korzystał też z prywatnych lekcji ekonomii politycznej i administracji u ówczesnych autorytetów naukowych, m.in. u Camille'a Saint-Aubin.

Wykładał on modną wówczas teorię szkockiego ekonomisty Adama Smitha, autora epokowego dzieła „Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów” z 1776 r. Skarbek korzystał też (*zupełnie bezinteresownie*) z nauk Piotra Maleszewskiego, erudyty i uczonego, zdaniem Fryderyka *człowieka prawdziwie uczonego i bardzo prawego*. Oddawał się nie tylko nauce, spędzał także *wieczory na nieszczęśliwym rymowaniu* i prowadził dziennik (niezachowany). Wiele czasu poświęcał też grze *na najniewdzięczniejszym instrumencie, to jest klarneckie*, oraz malowaniu krajobrazów. Sam krytycznie wyrażał się o swoich licznych *malowidłach, które nie mają rzeczywistej artystycznej wartości*. Oczywiście uczęszczał też do teatrów, galerii i muzeów paryskich. Program pobytu był ambitny i oprócz szeroko rozumianej nauki obejmował spotkania towarzyskie, m.in. z opromienionym sławą Tadeuszem Kościuszką. Skarbek opuścił Paryż w lipcu 1811 r., jak utrzymywał początkowo *bez żalu*. Później uznał te dwa lata spędzone w Paryżu za czas *najmilszych wrażeń*.

Banknot 5 talarów,
Księstwo
Warszawskie, 1810
Zbiory Narodowego
Banku Polskiego

Dukat, Saksonia
/ Księstwo
Warszawskie,
1812
Zbiory
Narodowego
Banku Polskiego

Powrót do kraju

W styczniu 1812 r. Fryderyk Skarbek powrócił do Polski. Został *matką zakłopotaną coraz więcej upadającym stanem majątku* na skutek długów i ciężarów czasu wojennego. Już wkrótce miała się rozpocząć wojna francusko-rosyjska, zakończona klęską Napoleona i zajęciem Księstwa Warszawskiego przez wojska rosyjskie.

W lutym 1812 r. Skarbek został urzędnikiem niskiego szczebla w administracji Księstwa Warszawskiego – referentem honorowym w Wydziale Dochodów Stałych Ministerstwa Skarbu. Posadę uzyskał dzięki protekcji ówczesnego ministra skarbu Tadeusza Matuszewicza. Przez pięć miesięcy 1812 r. pełnił obowiązki tłumacza w Radzie Konfederacji Generalnej, a następnie w kancelarii Rady Ministrów. Jednocześnie w 1812 r. bezskutecznie zabiegał o stanowisko wykładowcy ekonomii politycznej w warszawskiej Szkole Prawa i Administracji.

W tym czasie w teatrze w Warszawie wystawiono pierwszą sztukę Skarbka pt. „Modna panna”, która według samego autora *żadnej nie miała wartości dramatycznej*.

W 1813 r. zamieszkał w majątku Orły koło Żelazowej Woli. W październiku tego samego roku został radcą sejmiku powiatowego, a następnie w wieku 22 lat otrzymał ważne stanowisko w administracji Królestwa Polskiego – zastępcy podprefekta powiatu sochaczewskiego.

W czerwcu 1812 r. Napoleon z Wielką Armią rozpoczął wojnę z Rosją. Stoczył dwie zwycięskie bitwy – pod Smoleńskiem i Borodino. Po zajęciu Moskwy nie doczekał się propozycji pokojowych ze strony Rosji i zarządził odwrót, który przerozdził się w klęskę. W trakcie kampanii rosyjskiej armia napoleońska straciła wielu doświadczonych żołnierzy; szczególnie dotkliwe były straty tzw. starej gwardii.

„Napoleon pod
Borodino”,
Wasilij Wierieszczagin,
1897
Wikimedia Commons

20 franków,
Francja, 1810
Zbiory
Narodowego
Banku
Polskiego

Francja do 1812 r. w wyniku podbojów i aneksji powiększyła swe terytorium do 750 tys. km² z 44 mln mieszkańców. Zostały do niej przyłączone: Belgia, Holandia, prowincje niemieckie nad Morzem Północnym, prowincje Iliryjskie na Bałkanach oraz znaczna część Włoch z Rzymem włącznie. Bezpośrednio zależne od Francji były: królestwa Hiszpanii i Neapolu, niemiecki Związek Reński i szwajcarska Republika Helwecka. Nieudana kampania rosyjska i klęski w wojnie z koalicją antyfrancuską spowodowały abdykację Napoleona. Ustanowieniem nowego ładu europejskiego po wojnach napoleońskich zajął się, obradujący od września 1814 r. do czerwca 1815 r., kongres wiedeński, czyli międzynarodowa konferencja przedstawicieli szesnastu państw europejskich, zwołana w celu rewizji zmian terytorialnych oraz wypracowania nowego porządku na kontynencie. Na mocy decyzji kongresu utworzono Królestwo Polskie w unii personalnej z Rosją, Wielkie Księstwo Poznańskie pod panowaniem Prus i Rzeczpospolitą Krakowską.

Królestwo Polskie

Na kongresie wiedeńskim Księstwo Warszawskie zostało podzielone między Rosję, Prusy i Austrię. Z większości jego terytorium utworzono autonomiczne Królestwo Polskie. W latach 1815–1832 miało własną konstytucję, sejm, wojsko, monetę i szkolnictwo, a językiem urzędowym był polski. Królestwo łączyły z Rosją: osoba monarchy (imperator Rosji był jednocześnie królem Polski i pod takim tytułem występował w Królestwie) oraz polityka zagraniczna, należąca do prerogatyw królewskich.

25 złotych polskich,
1817
Zbiory Narodowego
Banku Polskiego

Aleksander I (1777–1825). Objął tron w wieku 23 lat w wyniku pałacowego spisku, którego ofiarą padł jego ojciec, car Paweł I. Pierwsze posunięcia młodego władcy sprawiły, że zyskał opinię liberała: zniósł poddaństwo chłopów w guberniach nadbałtyckich, zakazał stosowania tortur, zreformował szkolnictwo. Dzięki zaangażowaniu w wojnę z Napoleonem Rosja zdobyła znaczny wpływ na politykę europejską i stała się filarem systemu opartego na równowadze sił, który na wiele lat ustabilizował sytuację na kontynencie. Jako car Rosji został królem Królestwa Kongresowego. Nadał mu stosunkowo liberalną konstytucję, dzięki czemu zyskał przychylność mieszkańców. Jednak już w 1819 r. w Królestwie wprowadzono cenzurę, metodami policyjnymi próbowano zdławić legalną opozycję i zastraszyć społeczeństwo. Aleksander sprawował rządy w Królestwie poprzez osoby bezwzględnie wobec niego lojalne – wielkiego księcia Konstantego, Nikołaja Nowosilcowa i gen. Józefa Zajęcza.

Budynek Banku
Polskiego, po 1829
Zbiory Narodowego
Banku Polskiego

Warszawa. W latach 1815–1830 miasto przeżywało okres intensywnego rozwoju gospodarczego i demograficznego. Do wybuchu powstania listopadowego liczba mieszkańców wzrosła z ok. 95 tys. do ok. 165 tys. Warszawa stała się centrum życia politycznego, administracyjnego i kulturalnego Królestwa Polskiego. Na potrzeby urzędów i władz wzniesiono wiele budynków, a w przebudowanych siedzibach magnackich urządzono biura ministerstw oraz ratusz. W 1821 r. powstał budynek mennicy przy ul. Bielańskiej, a w 1828 r. gmach Banku Polskiego, do którego wprowadziła się giełda. W latach 20. XIX w. powstały trzy nowe place: Bankowy, Teatralny oraz Trzech Krzyży, stanowiące ważne węzły komunikacyjne, a zarazem reprezentacyjne przestrzenie stolicy. W zgodnej opinii mieszkańców i cudzoziemców Warszawa nabrała wielkomiejskiego charakteru.

W 1817 r. Skarbek objął stanowisko sekretarza Rady Departamentowej, a niedługo potem przewodniczącego Rady Obywatelskiej województwa mazowieckiego. W tym samym roku został marszałkiem sejmiku powiatu sochaczewskiego województwa mazowieckiego, a w 1818 r. członkiem Rady Obywatelskiej województwa mazowieckiego. Świadczyło to, że zaledwie 25-letni Skarbek cieszył się znacznym prestiżem w lokalnej społeczności.

Pomimo licznych zajęć Fryderyk Skarbek tłumaczył w tym czasie poetę greckiego Anakreonta.

Zachęcony przez Stanisława Kostkę Zamoyskiego, senatora, wojewodę i ordynata zamojskiego, podjął się tłumaczenia ekonomicznego dzieła Charlesa Ganiilha „O dochodzie publicznym ludów starożytnych, średniego wieku i nowoczesnych, a w szczególności o Francji i Anglii od środka 15-go do 19-go wieku”. Była to jego pierwsza praca z dziedziny ekonomii politycznej. Niezależnie od tego Skarbek publikował różnego rodzaju artykuły i omówienia w czasopiśmie, m.in. w „Pamiętniku Warszawskim”, „Orle Białym” czy „Świstku Krytycznym”.

„Targ na Podwalu”, Marcin Zaleski, ok. 1856
Zbiory Muzeum Warszawy

Ekonomia polityczna. Do końca XVIII w., a więc za czasów I Rzeczypospolitej, trudno byłoby mówić o wyodrębnionym, samoistnym dorobku polskiej myśli ekonomicznej. Wielu ówczesnych przedstawicieli oświecenia i działaczy politycznych wypowiadało się w sprawach gospodarczych, ale nie były to spójne, całościowe poglądy. Najczęściej stanowiły część programów reform polityczno-gospodarczych, jak w przypadku Józefa Wybickiego czy Stanisława Staszica. W autonomicznym Królestwie Polskim do 1830 r. panowały dobre warunki do rozwoju nauki dzięki takim instytucjom jak Uniwersytet Warszawski i Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Warszawie oraz szkołom wyższym. Nie dziwi zatem, że to wówczas myśl ekonomiczna notowała najważniejsze osiągnięcia. Były one zasługą m.in. Dominika Krysińskiego, a zwłaszcza Fryderyka Skarbka. Warto zwrócić uwagę, że w tym czasie w obiegu naukowym były dwa terminy – ekonomia polityczna oraz – bardziej swojski – zasady gospodarstwa narodowego.

„Pałac Kazimierzowski”,
Leonard Schmidtner, 1823
Zbiory Muzeum Warszawy

Dominik Krysiński (1785–1853). Pierwszy profesor ekonomii na Uniwersytecie Warszawskim, członek Towarzystwa Przyjaciół Nauk, autor publikacji „O ekonomii politycznej” oraz „Kursu ekonomii politycznej”. Był przedstawicielem nurtu liberalnego w ekonomii klasycznej: podzielał poglądy Adama Smitha i uznawał, że interes osobisty jednostki działającej w atmosferze wolności zapewnia optymalny rozwój gospodarczy i realizację interesu społecznego. Z tej pozycji krytykował program rządowych inwestycji realizowany przez ówczesnego ministra skarbu księcia Druckiego-Lubeckiego.

Uniwersytet

W dniu 18 lipca 1818 r. Fryderyk Skarbek poślubił Praksedę Gzowską, córkę bogatego ziemianina z Kujaw. Sam Skarbek nie ukrywał, że był to dla niego również sposób na uniknięcie bankructwa, szczególnie że małżonka wniosła w posagu olbrzymią sumę 100 tys. złotych. Krótko po ślubie, jesienią 1818 r., Skarbek przyjął propozycję objęcia po Dominiku Krysińskim katedry ekonomii politycznej na Uniwersytecie Warszawskim, pomimo oburzenia swojego teścia, że zdecydował się *poniżyć się do tego stopnia, aby przyjąć posadę bakalarską jako ubliżającą godności szlacheckiej*.

„Nadanie dyplomu erekcyjnego Uniwersytetowi Warszawskiemu przez cara Aleksandra I”, obraz anonimowego artysty z XIX w. Zbiory Muzeum Narodowego w Warszawie

Uniwersytet Warszawski. W listopadzie 1816 r. Aleksander I wydał zgodę na utworzenie Królewskiego Uniwersytetu Warszawskiego. Projekt przedstawili carowi: Stanisław Kostka Potocki, kierownik Komisji Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, oraz Stanisław Staszic. Utworzenie Uniwersytetu nastąpiło w wyniku połączenia dwóch szkół założonych w czasach Księstwa Warszawskiego: Szkoły Prawa i Nauk Administracyjnych oraz Szkoły Lekarskiej. Uczelnia składała się z pięciu wydziałów: Prawa i Nauk Administracyjnych, Nauk Lekarskich, Teologicznego, Filozoficznego oraz Nauk i Sztuk. Po upadku powstania listopadowego, w którym uczestniczyło wielu studentów, w 1831 r. Uniwersytet został zlikwidowany.

Parę miesięcy później (7 maja 1819 r.) Fryderyk Skarbek uzyskał stopień doktora filozofii Uniwersytetu Krakowskiego. W 1820 r. otrzymał nominację i tytuł profesora stałego Królewskiego Uniwersytetu Warszawskiego, a siedem miesięcy później był już w pełni utytułowanym „profesorem radnym”. Do 1830 r. prowadził wykłady z teorii ekonomii, administracji, finansów oraz prawa policyjnego (od 1826 r.). Jego zajęcia cieszyły się dużą popularnością wśród studentów. Dla nich napisał i opublikował dwutomowe dzieło „Ogólne zasady gospodarstwa narodowego” i „Gospodarstwo narodowe zastosowane...”, a także „Rys ogólny nauki finansów...”. W pracach tych widać silny wpływ nauk Adama Smitha.

Fryderyk Skarbek swoje teorie ekonomiczne najpełniej wyłożył w dziele wydanym po francusku w 1829 r. w Paryżu pt.: „Théorie des richesses sociales suivie d’une bibliographie de l’économie politique”. Było to jedno z nielicznych polskich opracowań ekonomicznych, które zyskało pewien rozgłos w piśmiennictwie europejskim (m.in. kilkakrotnie powoływał się na niego Karol Marks w „Kapitale”).

Skarbek uznawał, że rozwój kapitalistyczny jest niezbędny, aczkolwiek dostrzegał jego słabości, takie jak kryzysy, pauperyzacja i antagonizmy społeczne. Był zwolennikiem stopniowych reform łagodzących konflikty społeczne. Podkreślał potrzebę utworzenia licznej klasy średniej, a rozwiązanie problemu biedy widział w przekształceniu pracowników najemnych w drobnych przedsiębiorców. Uznawał wyższość gospodarowania klasy średniej. Gdybyśmy próbowali najogólniej określić poglądy ekonomiczne Skarbka, to można je uznać za twórczą adaptację teorii Adama Smitha do polskich warunków, a jego samego za prekursora nurtu liberalnego w polskiej myśli ekonomicznej. Powszechnie uznaje się go za ojca ekonomii politycznej w Polsce, który jako pierwszy opracował kompleksowy, spójny i logiczny system poglądów ekonomicznych.

10 zł / 1 ½ rubla,
1836
Zbiory Narodowego
Banku Polskiego

Adam Smith (1723–1790). Szkocki filozof i myśliciel, stworzył fundamenty liberalizmu gospodarczego. Rok 1776, kiedy wydano jego *Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów*, jest umownie przyjmowany za datę narodzin współczesnej ekonomii. A oto jego najważniejsze tezy:

1. Ludzka praca jest pierwotnym źródłem wartości dóbr. Wszelkie bogactwo pochodzi z pracy produkcyjnej, która stwarza materialne środki do zaspokojenia potrzeb ludzi w społeczeństwie. Suma rocznej produkcji daje nam przychód, czyli dochód społeczny brutto. Po potrąceniu wartości wykorzystanej do produkcji tego dobra otrzymamy dochód netto.
2. Rozmiary pracy jako źródła bogactwa zależą od liczby zatrudnionych i wydajności pracy. Wydajność pracy zależy z kolei od podziału pracy, czyli specjalizacji.
3. Motorem działania jednostek jest interes własny, a regulatorem przyczyniającym się do sprawnego funkcjonowania społeczeństwa jest rynek. Rynek jest mechanizmem regulującym ceny, ilość dóbr i usług oraz dochody, a co więcej – mechanizmem scalającym społeczeństwo. „Niewidzialna ręka rynku” dokonuje optymalnej alokacji zasobów na rynku.
4. Największe niebezpieczeństwo dla systemu gospodarczo-społecznego tkwi w porozumieniach monopolistycznych.

Smith był zwolennikiem wolnego, nieskrępowanego handlu, likwidacji ceł oraz niewielkiego zaangażowania państwa w sferę gospodarczo-społeczną.

1 pens, Szkocja, 1797
Fot. Bridgeman Images,
FotoChannels.com

Ekonomia polityczna ma według Skarbkę wielkie znaczenie w poznawaniu przyczyn bogacenia się narodów. Celem analiz ekonomicznych jest wypracowanie norm działalności gospodarczej, które pozwoliłyby zapewnić dobrobyt materialny społeczeństwa.

Bardzo ważną rzeczą w osiągnięciu dobrobytu przez jednostki, a przez to przez całe społeczeństwa, jest pomoc i opieka ze strony organów publicznych, a więc administracji i rządu. Skarbkę głosił konieczność kapitalistycznego rozwoju, choć dostrzegał jego negatywne aspekty. W polskich realiach, widząc konflikty między ziemiaństwem a chłopstwem, opowiadał się za stopniowymi reformami i powstaniem licznej *średniej klasy przemysłowych ludzi*. Rozwiązanie problemu pauperyzacji widział w przekształceniu robotników najemnych w drobnych przedsiębiorców.

Pracę uznawał za podstawowy warunek produkcji, którą określał mianem *przemysłu*. Uważał ją za główną linię dzielącą w rozwoju ludzkości *stan dzikości* od *cywilizacji*.

Skarbkę wskazywał trzy *pierwiastki* produkcji („siły produkcyjne”) – naturę (surowce), pracę oraz kapitał, powstający dzięki przezorności i oszczędności ludzi świadomych swych przyszłych potrzeb.

Wyróżniał kilka rodzajów *przemysłów* – pierwotny (pozyskiwanie surowców), rzemieślniczy i handlowy. Skarbkę wiązał *przemysł* (produkcję) z wymianą. Podstawową przyczynę upowszechnienia wymiany widział w coraz silniejszym podziale pracy.

W polskiej gospodarce dostrzegał ogromną rolę kredytu, zwłaszcza przeznaczonego dla drobnych i średnich wytwórców. Takie wykorzystanie kredytu było jego zdaniem bardziej racjonalne niż wtedy, gdy udziela się go wyłącznie wielkim właścicielom ziemskim. W ogóle uważał, że niewielkie firmy

1 złoty polski,
Królestwo Polskie,
1831
Zbiory Narodowego
Banku Polskiego

prywatne są najlepszą gwarancją rozwoju gospodarczego kraju i sprawiedliwości społecznej. Przeciwwstawiał się koncentracji kapitału, widząc w niej źródło polaryzacji społecznej.

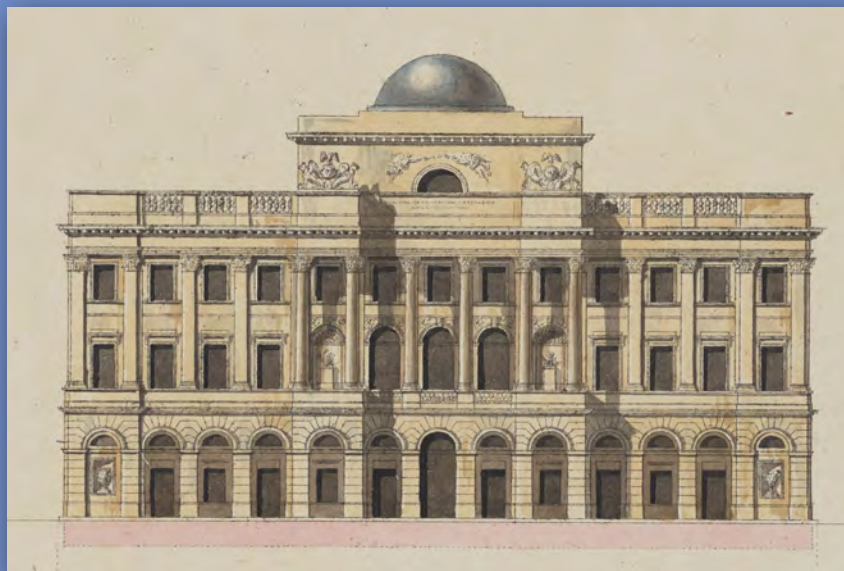
Skarbek pisał też, jakimi zasadami ekonomicznymi powinni się kierować robotnicy, kapitałiści i ziemianie. Robotnicy powinni pracować uczciwie i wydajnie, aby zgromadzić własny kapitał. Kapitałiści (przedsiębiorcy) mają działać tak, aby minimalizować ryzyko oraz przyśpieszać zwrot nakładów i osiągnięcie odpowiednich zysków. Ziemianie powinni reformować produkcję rolną, korzystając m.in. z kredytów.

Trzeba podkreślić, że Skarbek traktował ekonomię jako naukę społeczną, której zadaniem jest badanie warunków bytowych ludzi i dążenie do polepszenia poziomu życia społeczeństwa. To podejście było oryginalne i nowatorskie. Był twórcą spójnego i szeroko rozbudowanego systemu. Daje to podstawy, by uznać go za ojca polskiej ekonomii.

Towarzystwo Przyjaciół Nauk

W 1821 r. Skarbek został przyjęty do elitarnego Towarzystwa Przyjaciół Nauk i stał się jednym z jego najaktywniejszych członków. Na zebraniach naukowych wygłosił wiele odczytów dotyczących ekonomii, polityki socjalnej i dobroczynności. Pełnił także obowiązki bibliotekarza i kustosa muzeum Towarzystwa. Mieszkał wówczas w Pałacu Staszica. Była to siedziba Towarzystwa – klasycystyczny budynek wzniesiony w latach 1820–1823 z inicjatywy Stanisława Staszica według projektu słynnego architekta Antonia Corazziego, który zaprojektował m.in. budynek Banku Polskiego w Warszawie.

„Dom Królewskiego
Towarzystwa Przyjaciół
Nauk”, Leonard
Schidtner, 1823
Zbiory Muzeum
Warszawy

Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Upadek Rzeczypospolitej skierował uwagę polskich intelektualistów na rolę ojczystego języka i historii. W pierwszych latach po trzecim rozbiorze mecenat nad działalnością ludzi kultury i nauki objęli arystokraci. Od 1800 r., dzięki inicjatywie biskupa Jana Albertrandiego, życie umysłowe zaczęło się koncentrować w warszawskim Towarzystwie Przyjaciół Nauk, którego celem było: *utrzymanie narodowego języka w swojej czystości, zachowanie i rozszerzenie nauk, z których jedne są konieczne, drugie użyteczne, inne przyjemne*. Początkowo liczyło 30 członków, którzy w trakcie posiedzeń prezentowali swoje utwory literackie i wyniki badań. Towarzystwo ogłaszało konkursy i prowadziło działalność wydawniczą, sprawowało patronat nad wydaniem „Słownika Języka Polskiego”. Poza działalnością naukową zajmowało się m.in. gromadzeniem zbiorów muzealnych i popularyzacją wiedzy. Zostało rozwiązane przez władze rosyjskie w ramach represji po powstaniu listopadowym.

Stanisław Staszic,
projekt banknotu
o nominale 500 zł,
proj. Andrzej Heidrich
Zbiory Narodowego
Banku Polskiego

Stanisław Staszic (1755–1826). Ksiądz, filozof, przyrodnik, działacz polityczny i społeczny, jeden z najważniejszych uczonych polskiego oświecenia. W czasie Sejmu Wielkiego był publicystą wspierającym obóz reform. Założył Towarzystwo Rolnicze Hrubieszowskie, pierwowzór spółdzielni rolniczych w Polsce. W latach 1816–1824 pełnił funkcję dyrektora generalnego Wydziału Przemysłu i Kunsztów Królestwa Kongresowego. Przygotował plan rozbudowy Staropolskiego Okręgu Przemysłowego, wznowił eksploatację węgla kamiennego w okolicy Dąbrowy Górniczej. Z jego inicjatywy powstało wiele obiektów przemysłowych, m.in. huty cynku i żelaza. Prowadził badania, które zaowocowały powstaniem pierwszej mapy geologicznej ziem polskich. W testamencie majątek przeznaczył m.in. na dom zarobkowy dla ubogich i Szpital Dzieciątka Jezus, Instytut Głuchoniemych, a także na pomnik Mikołaja Kopernika. Jego pogrzeb stał się narodową manifestacją, w której uczestniczyło 14 tys. osób. Poruszającą mowę na pogrzebie wygłosił Fryderyk Skarbek.

„Widok Warszawy z domu Warszawskiego
Towarzystwa Przyjaciół Nauk”,
Fryderyk Skarbek, ok. 1825
Zbiory Towarzystwa Naukowego w Poznaniu,
Muzeum Narodowe w Poznaniu

Banknot 5 złotych, Królestwo Polskie, 1830
Zbiory Narodowego Banku Polskiego

Działalność dobroczynna

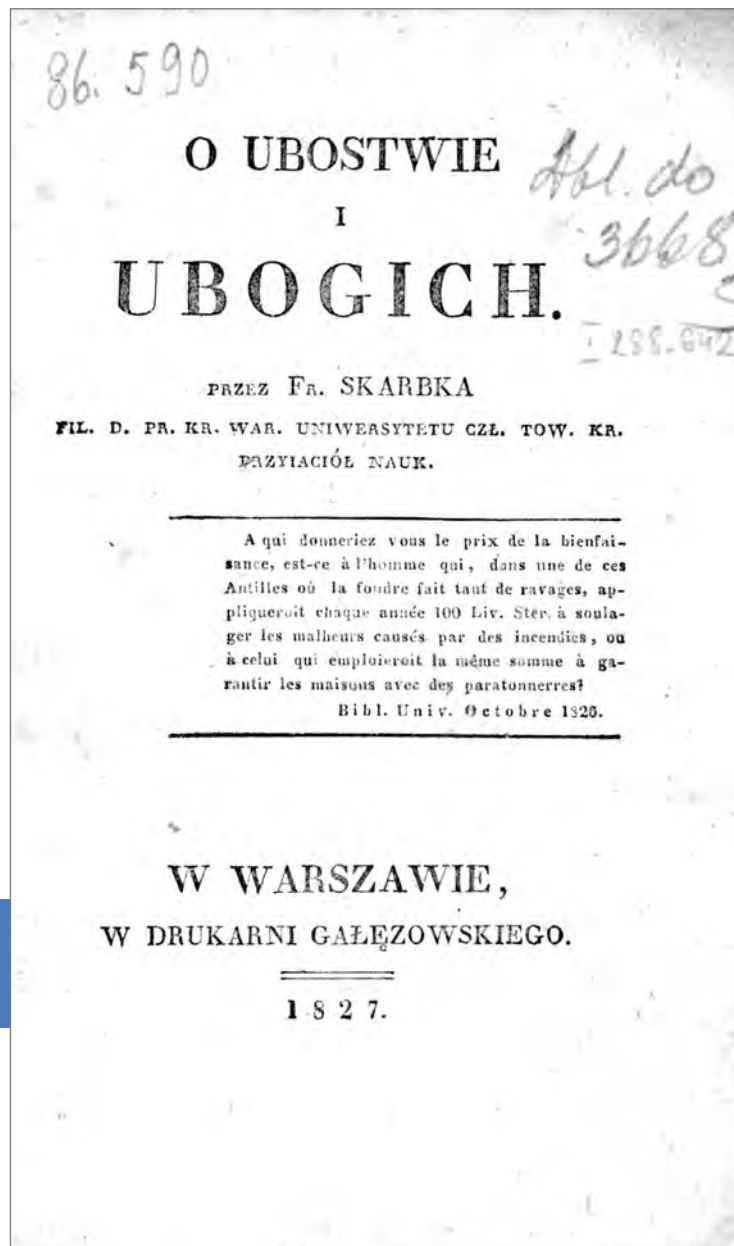
Jak przyznaje sam Skarbek, pod wpływem Staszica zajął się polityką społeczną, zwłaszcza problematyką dobroczynności. Świadectwem tego była broszura „O ubóstwie i ubogich”, wydana w 1827 r. Pracował też w administracji centralnej, w wydziale ds. więzień, szpitali i zakładów dobroczynności Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych. W 1828 r. odwiedził w zachodniej Europie (w Niemczech, Niderlandach i Francji) zakłady dobroczynne i więzienia. Proponował utworzenie *wielkiej osady dla żebraków i włóczęgów na 1.200 ludzi w dobrach rządowych*. W 1829 r. założył w Warszawie, ze środków pochodzących z zapisu testamentowego Stanisława Staszica, Dom Przytułku i Pracy dla Włóczęgów

„Koronacja cesarzowej i królowej Aleksandry przez Mikołaja I w Zamku Królewskim w Warszawie 24 maja 1829 roku”, obraz przypisywany Antoniemu Brodowskiemu
Zbiory Muzeum Narodowego w Warszawie

i Żebraków, a także Instytut dla Dzieci Moralnie Zaniedbanych. Zwrócił też uwagę władz na fatalne warunki w warszawskim areszcie śledczym oraz zaprojektował w 1830 r. budowę nowego, zreformowanego więzienia (osławionego później Pawiaka), czterech *domów badań* (aresztów) na prowincji i więzienia w Sieradzu. Z jego inicjatywy zniesiono roboty publiczne w więzieniach, a zorganizowano warsztaty fabryczne, w których w bardziej cywilizowanych warunkach wytwarzano tkaniny. Na sejmie w 1830 r. zgłosił projekt prawa O włóczęgach i żebrakach, znoszący możliwość aresztowania żebraków bez wyroku sądowego. Projekt został uchwalony.

„O ubóstwie i ubogich” (karta tytułowa),
Fryderyk Skarbek, Warszawa 1827
Zbiory Biblioteki Narodowej

W czasach Fryderyka Skarbka...

1800 – Włoch Aleksander Volta odkrył ogniwo galwaniczne – nowe źródło energii. Odkrycie umożliwiło Michaelowi Faradayowi prowadzenie dalszych badań, dzięki którym zbudował prądnicę i silnik elektryczny.

1804 – 2 grudnia w katedrze Notre-Dame w Paryżu papież Pius VII odprawił mszę koronacyjną, w trakcie której Napoleon Bonaparte przyjął z jego rąk koronę.

1807 – pierwszy parostatek rozpoczął regularne rejsy po rzece Hudson. W 1819 r. amerykański parowiec „Savannah” przepłynął Atlantyk. W 1843 r. w Anglii zbudowano pierwszy oceaniczny statek o żelaznym kadłubie napędzany śrubą okrętową.

1809 – w Londynie zainstalowano uliczne oświetlenie gazowe; w Paryżu nastąpiło to w 1819 r., a w Warszawie i Krakowie w 1856 r.

1815 – 18 czerwca w bitwie pod Waterloo dowodzone przez Napoleona wojsko francuskie uległo sprzymierzonym siłom angielsko-pruskim. Bitwa zakończyła okres wojen, które wstrząsały kontynentem europejskim w latach 1792–1815. Ostatnie lata życia Napoleon spędził na zesłaniu na wyspie św. Heleny.

1815 – 26 września monarchowie Austrii, Prus i Rosji podpisali porozumienie nazywane Świętym Przymierzem. Sojusz miał przywrócić w Europie równowagę sił, zapewniał współdziałanie w zwalczaniu ruchów rewolucyjnych, a także wzajemną pomoc w przypadku zagrożenia ładu ustanowionego na konferencji w Wiedniu.

1811–1825 – w wyniku wielu wojen i powstań hiszpańskie prowincje w Ameryce Południowej wyzwoliły się od zależności kolonialnych i proklamowały niepodległość. Nowe państwa przyjęły konstytucje i republikański ustrój z prezydenckim systemem rządów.

1819–1821 – ekspedycja rosyjska kierowana przez Fabiana Bellingshausena i Michaiła Łazariewa opłynęła Antarktydę.

1820 – Pierre Pelletier oraz Joseph Caventou wyizolowali chininę, pierwszy skuteczny lek na malarię.

1822 – w Wilnie zostały opublikowane „Ballady i romanse” Adam Mickiewicza.

1825 – George Stephenson uruchomił linię kolejową na trasie Darlington–Stockton (północna Anglia). Pierwsza linia kolejowa obsługiwana przez parowozy połączyła w 1830 r. Manchester i port Liverpool.

1831–1839 – w Ameryce Północnej opatentowano i wdrożono do produkcji mechaniczne narzędzie rolnicze – żniwiarkę, konną maszynę, która kosiła i odkładała skoszone zboże tak, by było gotowe do wiązania w snopy.

1834 – w Paryżu został opublikowany poemat „Pan Tadeusz” Adama Mickiewicza.

1835 – Samuel Colt opatentował i uruchomił produkcję szybkostrzelnych pistoletów typu rewolwer, wyposażonych w mechanizm obrotu i ryglowania bębna zawierającego naboje.

1839 – w Paryżu Louis Daguerre zaprezentował technikę pozytywowej rejestracji obrazu, zapoczątkując historię fotografii.

1839 – Charles Goodyear z Filadelfii zmieszał kauczuk z siarką, a następnie podgrzał go, w wyniku czego uzyskał gumę.

1844 – Paweł Edmund Strzelecki opublikował w Londynie „Fizyczny opis Nowej Południowej Walii i Ziemi van Diemena”, w którym podsumował wyniki badań prowadzonych w Australii w latach 1839–1843. Było to pierwsze naukowe opracowanie poświęcone geologii, etnografii, klimatowi, florze i faunie Australii oraz Tasmanii.

1844 – z Sądu Najwyższego w Waszyngtonie do Baltimore została wysłana pierwsza wiadomość przy użyciu telegrafu.

1845 – Antoni Patek, uczestnik powstania listopadowego, emigrant polityczny, założył w Genewie firmę Patek Philippe & Co produkującą zegarki.

1848–1849 – Wiosna Ludów, zbrojne wystąpienia przeciw łądowi polityczno-społecznemu ustanowionemu na kongresie wiedeńskim, które objęły prawie całą Europę. Rewolucyjne wrzenie ujawniło dławione przez mocarstwa aspiracje narodowe, republikańskie i socjalne. Powstania zostały krwawo stłumione, jednak ich efektem było poszerzenie swobód obywatelskich w wielu krajach, ustanowienie konstytucyjnych rządów, a także przyspieszenie procesów zjednoczenia Włoch i Niemiec.

1848 – Karol Marks i Fryderyk Engels opublikowali w Londynie „Manifest partii komunistycznej”.

1851 – Isaac Merritt Singer opatentował ulepszony model maszyny do szycia.

1853 – Ignacy Łukasiewicz skonstruował lampę, której płomień jest zasilany naftą uzyskaną w procesie destylacji ropy naftowej. Łukasiewicz uruchomił w Małopolsce pierwsze kopalnie ropy naftowej i zakłady jej przetwórstwa.

1854–1856 – David Livingstone jako pierwszy Europejczyk przeszedł Afrykę Południową z zachodu na wschód; odkrył m.in. wodospad Wiktorii.

1853–1856 – wojna krymska, pierwszy konflikt zbrojny mocarstw europejskich od czasów napoleońskich. W wojnie Rosji z Turcją zagrożone upadkiem Imperium Osmańskie wsparły Francja i Anglia, obawiające się ekspansji Rosji.

1859 – Charles Darwin opublikował w Londynie pracę „O powstawaniu gatunków”, w której przedstawił podstawy swojej teorii ewolucji.

Część III W państwie stanu wojennego

„Wzięcie Arsenалу”, Marcin Zaleski, 1831
Zbiory Muzeum Narodowego w Warszawie

Powstanie listopadowe

W chwili wybuchu powstania listopadowego Skarbek przebywał w Petersburgu z urzędową misją poznania tamtejszych szpitali i instytucji dobroczynnych. Jak przyznaje w swych pamiętnikach, gdyby pozostał w kraju, byłby *niezawodnie dzielił los tych ziomeków, którzy przez wzięcie udziału w tej smutnej sprawie narodowej, resztę dni swoich na wygnaniu spędzili*. Jego obecność w Petersburgu przedłużyła się z powodu oczekiwań Mikołaja I na wynik zbrojnej interwencji rosyjskiej w Królestwie i wahań cara co do dalszych kroków politycznych.

Pamiątkowe pudełko zawierające monety i banknot z okresu powstania listopadowego, 1831
Zbiory Narodowego Banku Polskiego

Powstanie listopadowe. Zamach spiskowców na księcia Konstantego 29 listopada 1830 r. stał się przyczyną konfliktu polsko-rosyjskiego. Wobec fiaska rozmów polskiej delegacji w Petersburgu sejm uchwalił 25 stycznia 1831 r. detronizację dynastii Romanowów. Wojna polsko-rosyjska zakończyła się w październiku 1831 r., gdy władze powstańcze opuściły granice Królestwa. Represje popowstaniowe *de facto* zniósł autonomię Królestwa Polskiego. Mikołaj I w lutym 1832 r. zastąpił konstytucję Królestwa Statutem Organicznym. Zlikwidowano sejm i armię. Królestwo zostało ściślej zespolone z Cesarstwem, choć zachowano autonomię administracyjną. Car przywrócił urząd namiestnika sprawującego w Królestwie władzę cywilną i wojskową.

„Portret Mikołaja I”,
Franz Krüger, 1852
Wikimedia Commons

Mikołaj I (1796–1855). Objął tron po bezpotomnej śmierci Aleksandra I, który wyznaczył go na swojego następcę. Był porywczy i despotyczny. Zdławił powstanie dekabrystów, powstanie listopadowe, a w 1849 r. w trakcie Wiosny Ludów wysłał na Węgry korpus ekspedycyjny, który pokonał węgierskich powstańców. Obsesja na punkcie spisków zagrażających władzy spowodowała, że Mikołaj I rozbudował aparat policyjny i represji, zyskując opinię „żandarma Europy”. Z jego inicjatywy stworzono m.in. tajną policję, zajmującą się inwigilacją działaczy społecznych, uczonych i artystów. Rosja w czasie jego panowania kontynuowała podboje na Kaukazie i utrwaliła swoje wpływy na Bałkanach.

Represje

Po wybuchu powstania Mikołaj I początkowo odrzucał wszelką myśl o rozmowach z *polskimi buntownikami* i skłaniał się do pomysłu zastąpienia władz rewolucyjnych Rządem Tymczasowym, do którego miał wejść m.in. książę Ksawery Drucki-Lubecki i Fryderyk Skarbek. W marcu 1831 r. Mikołaj I mianował Skarbka radcą nadzwyczajnym i członkiem Rządu Tymczasowego Królestwa Polskiego. Skarbek miał odpowiadać za resort wyznań i oświaty. W polityce rosyjskiej zwyciężyła jednak koncepcja represji i rusyfikacji, której realizację ułatwiło wprowadzenie stanu wojennego w Królestwie Polskim zarządzanym przez namiestnika Iwana Paskiewicza.

Iwan Fiodorowicz Paskiewicz (1782–1856) jako wódz naczelny wojsk rosyjskich stłumił powstanie listopadowe. We wrześniu 1831 r. zdobył Warszawę, co przesądziło o upadku powstania. W nagrodę za udaną kampanię w tym samym roku otrzymał tytuł księcia warszawskiego i został namiestnikiem w Królestwie Polskim. Prowadził politykę rusyfikacyjną. Jego rządy, oparte na przemocy, represjach i ustawodawstwie wojennym, określane były jako „noc paskiewiczowska”. Od 1833 do 1917 r. w Królestwie obowiązywał stan wojenny, zwany też „stanem oblężenia”.

„Konny portret Paskiewicza”,
January Suchodolski, 1841
Zbiory Muzeum Narodowego w Warszawie

Warszawa w czasach paskiewiczowskich

W murach Warszawy odgrywały się nieprzerwanie niemal sceny ciężkiego prześladowania i tajemniczo głośzono o ofiarach śledztw i sądów cytaadelowych, już to na rusztowanie skazanych, już to na Syberię wywożonych; a pomimo tego uczęszczano skwapliwie na uroczyste zebrania, obiady i bale na Zamku

[Królewskim] odprawiane, skutkiem czego z powierzchownej postaci miasta nie można było domyślać się, że ten blask okazały krył poza sobą istny cmentarz i zimne groby.

„Pamiętniki Fryderyka hrabiego Skarbka”, s. 224–225

„Plac Saski”,
Maurycy Scholtz,
po 1840
Zbiory Biblioteki
Narodowej

W tej koncepcji politycznej nie mieściło się uczestnictwo Fryderyka Skarbka w Rządzie Tymczasowym, którego członkami zostali Rosjanie i zadeklarowani lojaliści, a prezesem sam namiestnik Paskiewicz. Skarbek był osobą zbyt niezależną i dlatego nie było dla niego miejsca w systemie paskiewiczowskim, a co więcej – popadł w nielaskę. Co prawda, pozwolono mu zająć się szpitalami i zakładami dobroczynnymi, ale starania zmierzające do ocalenia Towarzystwa Przyjaciół Nauk spełzły na niczym. Bogate zbiory i bibliotekę Towarzystwa wywieziono do Petersburga. Była to osobista decyzja owładniętego pragnieniem zemsty Mikołaja I. Jeszcze dziś można napotkać książki i ekspozyty Towarzystwa w bibliotekach petersburskich. Dlatego nie można się zgodzić z formułowaną niekiedy opinią, że Skarbek był *ugodowcem i przeciwnikiem powstania*. Trudno było mu przeboleć stratę tytułu osiągnięć z czasów Królestwa Kongresowego. Jak sam przyznawał: *strącony z wysokiego stanowiska (...) nie posiadałem zaufania rządu*.

Dworzec kolei Warszawsko-Wiedeńskiej w Warszawie, Gerson et Lerue, 1852
Mazowiecka Biblioteka Cyfrowa

Warszawa. Nakładem Józefa Schmidt. J. Jacquet et C. Rivière del. Imp. Lemercier, r. de Seine 21, Paris.

STACJA KOLEI ŻELAZNEJ.

Warszawa. Upadek powstania listopadowego na pewien czas zahamował rozwój miasta, a wielu mieszkańców udało się na emigrację. Warszawa utraciła formalnie status miasta stołecznego, likwidacji uległy urzędy centralne oraz instytucje kultury i nauki. Budżet miasta obciążono kosztami utrzymania rosyjskiego wojska i budowy Cytadeli, która miała zapewnić panowanie nad miastem. Działalność instytucji społecznych i dobroczynnych podlegała administracyjno-politycznemu nadzorowi. Na potrzeby coraz większej liczby rosyjskich urzędników i wojskowych wzniesiono nowe świątynie prawosławne. W połowie lat trzydziestych XIX w. z inicjatywy rządu rozpoczęto budowę pierwszej linii kolejowej, nazwanej z czasem koleją warszawsko-wiedeńską. W 1862 r. uruchomiono połączenie kolejowe z Petersburgiem. Prowincjonalna Warszawa stała się wówczas ważnym węzłem komunikacyjnym między Rosją a Europą.

Warszawa, gmach
Towarzystwa
Dobroczynności,
fot. Karol Beyer
Zbiory Muzeum
Narodowego
w Warszawie

Urzędnik

Skarbkowi pozostała aktywność w dziedzinie dobroczynności i więziennictwa, co dawało mu możliwość odseparowania się od upokarzających zawilości bieżącej polityki. Z czasem objął funkcję prezesa Rady Głównej Opieki Zakładów Dobroczynnych. Sprawował nadzór i opiekę nad szpitalami i przytułkami. Jak sam tłumaczył: *Była to bowiem epoka powszechnego zajmowania się dobrem ludzkości i filantropią, która zakładała sobie dwa cele, to jest jeden – zarządzać nędzą i polepszać byt materialny ubogich ludzi; drugi – czuwać troskliwie nad moralną poprawą ludzi zepsutych i więźni karę odcierpiających.* Poza tym w uciemżonym kraju nie było już możliwości ani instytucji, by uprawiać ekonomię polityczną. *Wszystko to, com był przed rewolucją w kraju (...) rozpoczął, było albo zniszczone, albo zaniechane.* W dziedzinie szpitalnictwa i więziennictwa dokonał licznych ulepszeń i reform, m.in. przez poprawę warunków oraz wprowadzenie programu resocjalizacji więźniów, dla których tworzył możliwości zatrudnienia i kształcenia. Zapewnił lepsze warunki kilku szpitalom warszawskim, a także urządził przytułki dla żebraków w Warszawie i Górze Kalwarii. Dał się też poznać na forum międzynarodowym, publikując i uczestnicząc w kongresach, o ile pozwalała na to ówczesna władza. W uznaniu tego w 1842 r. został honorowym członkiem niderlandzkiego Towarzystwa Moralnej Poprawy Więźniów.

Zupełnie inną dziedziną, którą zajmował się Skarbek, stały się latami zaniedbywane ubezpieczenia, zwłaszcza tzw. ogniowe. Skarbek otrzymał zadanie utworzenia nowej organizacji, która po zatwierdzeniu ukazem Mikołaja I w 1843 r. rozpoczęła działalność jako Dyrekcja Ubezpieczeń. W 1845 r. został mianowany jej prezesem i przez dziesięć lat sprawował tę funkcję. Była to pierwsza nowoczesna instytucja oferująca powszechne przeciwpożarowe ubezpieczenia w Królestwie Polskim. Jej działalność istotnie przyczyniła się do złagodzenia skutków katastrof odczuwanych przez właścicieli nieruchomości.

Pomimo niechęci rosyjskiej koterii Fryderyk Skarbek w 1854 r. został na krótko powołany na stanowisko dyrektora Komisji Rządowej Sprawiedliwości. Komisja sprawowała nadzór nad sądownictwem Królestwa Polskiego bez naruszania zasady niezawisłości sędziów. Była to osobista decyzja namiestnika Iwana Paskiewicza, który starał się obronić bardzo ograniczoną samodzielność kontrolowanego przez siebie Królestwa przed zakusami rosyjskich centralistów. W czasie choroby i krótko po śmierci Paskiewicza w 1856 r. obowiązki namiestnika Królestwa Polskiego przez pewien czas sprawował generał Wincenty Krasieński, ojciec Zygmunta Krasieńskiego, dramaturga i poety romantycznego. Wzbudziło to nadzieje Polaków, w tym Skarbka, na odsunięcie od władzy, jak to się wyraził, *kamaryli rosyjskiej* kierowanej przez Siergieja Siergiejewicza Muchanowa, kuratora Okręgu Szkolnego Warszawskiego i zarazem pułkownika żandarmerii. Po nominowaniu na urząd namiestnika Michaiła Dymitrowicza Gorczakowa i kategorycznym odrzuceniu przez nowego cesarza polskich postulatów w rufikatorskim porządku politycznym nie było miejsca dla Fryderyka Skarbka. W marcu 1858 r. został zdymisjonowany i zaproponowano mu funkcję prezesa Heroldii Królestwa Polskiego – komisji rządowej zajmującej się rozpatrywaniem dowodów szlachectwa. Skarbek tej ostatniej nominacji, która *de facto* była degradacją, nie przyjął.

Przed powstaniem styczniowym, w okresie odwilży i ustępstw wobec polskich żądań narodowych, władze rosyjskie proponowały Skarbkowi stanowisko w Radzie Stanu, którego również nie przyjął. Był zwolennikiem umiarkowanej polityki stronnictwa białych i przeciwnikiem powstania styczniowego. Jednak właśnie podczas powstania jego dwóch synów spotkały represje i byli więzieni, o ironio, w więzieniu zwanym Pawiak (*który ja kiedyś dla podsądnych zbrodniarzy pobudowałem* – z goryczą wspominał Skarbek). Jego syna z pierwszego małżeństwa uwięziono za udział w manifestacjach narodowych. Z kolei syn z drugiego małżeństwa był ranny w bitwie,

Więzienie Pawiak, 1864
Wikimedia Commons

„Walki uliczne na Placu Zamkowym w Warszawie 8 kwietnia 1861 roku”, Adrian Głębocki, 1861
Zbiory Muzeum Narodowego w Warszawie

aresztowany i więziony przez półtora roku w twierdzy w Modlinie za to, że pełnił funkcję adiutanta generała Ludwika Mierosławskiego, pierwszego dyktatora powstania styczniowego. Wydane w Poznaniu w 1878 r. pamiętniki Skarbka w porównaniu z rękopisem zostały ocenzone – usunięto z nich fragment mówiący o jego oburzeniu i sprzeciwie.

Od czasu swej dymisji i przejścia na emeryturę Skarbek zajmował się prawie wyłącznie, poza działalnością w Towarzystwie Rolniczym kierowanym przez Andrzeja Zamoyskiego, pracą naukową i literacką.

Historyk

W późniejszym okresie życia najważniejszą pasją naukową Fryderyka Skarbka stała się historia. Badania prowadził w dwóch kierunkach – z jednej strony przedstawiał dzieje ojczyzny z perspektywy swego długiego życia, z drugiej zaś tworzył syntetyczne opracowanie historii politycznej Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego. Do tego pierwszego nurtu można zaliczyć jego twórczość pamiętnikarską, zwłaszcza „Pamiętniki Fryderyka hrabiego Skarbka”, a także „Pamiętniki Seglasy”, w których przedstawił nie tylko osobiste przeżycia i wspomnienia znanych mu osób, lecz także obszernie opisy wydarzeń historycznych, tak dramatycznych i częstych w epoce Skarbka.

Naukowy charakter miały pisane w latach 50. XIX w. „Dzieje Księstwa Warszawskiego”, opublikowane w Poznaniu w 1860 r. W tym obszernym dziele nie brakuje osobistych wspomnień i doświadczeń autora, jednak nad wszystkim góruje warsztat profesjonalnego historyka. Skarbek próbował ukazać epokę napoleońską, nie stosując czarno-białych ocen. Miał do tego dzieła – napisanego z talentem literackim – szczególny sentyment.

„Portret księcia
Franciszka Ksawerego
Druckiego-Lubeckiego”,
Marie-Eugénie Prévot
Gomier, 1825
Zbiory Muzeum Narodowego w Warszawie

Książę Franciszek Ksawery Drucki-Lubecki (1779–1846). Minister skarbu Królestwa Polskiego w latach 1821–1830, który zasłynął z surowej polityki fiskalnej. Konsekwentnie egzekwując podatki oraz wprowadzając monopole skarbowe, np. solny, zrównoważył budżet. Doprowadził do zniesienia bariery celnej w handlu z Rosją, dzięki czemu przed polskim przemysłem otworzył się ogromny rynek zbytu na Wschodzie. Popierał finansowanie przez państwo budowy dróg i kanałów oraz zakładów przemysłowych. Rozwiązał problem zadłużenia rolnictwa, tworząc Towarzystwo Kredytowe Ziemskie. Jego zasługą było założenie w Warszawie w 1828 r. Banku Polskiego – pierwszego banku centralnego na ziemiach polskich.

3 ruble / 20 złotych,
1835
Zbiory Narodowego
Banku Polskiego

„Dzieje Księstwa Warszawskiego” w dużym stopniu weszły w skład pierwszej części „Dziejów Polski”, złożonej w sumie z trzech tomów. Zgodnie z wolą Skarbka najbardziej kontrowersyjny trzeci tom został wydany dopiero po jego śmierci, w 1877 r., także w Poznaniu. „Dzieje Polski” są poświęcone głównie historii politycznej i autor nie poruszał w nich kwestii gospodarczych. Jako historyk Skarbek sytuuje się na pozycjach liberalnych – krytykuje przedpowstaniowe rządy *bezwłasnowolnego, niedołęznego* namiestnika generała Józefa Zajączka oraz samowolnego i porywczego wielkiego księcia Konstantego, a szczególnie działalność tajnej policji i cesarskiego komisarza Nikołaja Nowosilcowa. Pozytywnie ocenił polityczną rolę księcia Ksawerego Druckiego-Lubeckiego, zwłaszcza w kryzysowym 1820 r., gdy Królestwo Polskie znalazło się na granicy bankructwa. Kryzys skarbowy spowodował wówczas przesilenie polityczne, gdyż z powodu rosnącego zadłużenia Petersburg zakwestionował samodzielność politycznego bytu Królestwa.

Po powstaniu listopadowym Skarbek jako człowiek środka krytycznie postrzegał sytuację w kraju, surowo osądzając zarówno reżim paskiewiczowski, jak i *zapaleńców*.

Twórczość literacka i artystyczna

Twórczość Fryderyka Skarbka jest niezwykle bogata, zarówno pod względem liczby opublikowanych utworów, jak i form literackich. Do najliczniejszych należą utwory sceniczne – m.in. „Laura”, „Ludzie nieczuli”, „Czemuż nie była sierotą?”, „Zosia Przybylanka”. W sumie Skarbek napisał kilkadziesiąt sztuk, przede wszystkim komedii, głównie po powstaniu listopadowym, kiedy został odsunięty od aktywnego życia publicznego. Bywały różnie przyjmowane przez widzów, a sam autor często krytycznie ocenił swe dzieła. Spora część jego sztuk była grana na deskach warszawskich teatrów.

„Teatr Wielki w Warszawie”, Maurycy Scholtz,
po 1840
Zbiory Biblioteki
Narodowej

Teatr. Sytuacja polityczna w Warszawie po upadku powstania listopadowego utrudniała rozwój sztuki teatralnej. Popularność „fraszek” i „krotochwil”, schlebających niezbyt wyrobionym gustom, oraz cenzura doprowadziły do kryzysu teatru. Pomimo tego spektakle teatralne cieszyły się dużą popularnością; udało się także ukończyć (w 1833 r.) budowę Teatru Wielkiego.

Za istotną część dorobku literackiego Skarbka uważa się jego powieści. Cechuje je różnorodność gatunkowa i narracyjna – są wśród nich powieści obyczajowe, historyczne, romanse, a także utwory łączące cechy pamiętnika i reportażu. Niektórzy upatrują w nich początków polskiego powieściopisarstwa. Największym uznaniem cieszą się: „Pan Antoni”, „Podróż bez celu”, „Pan Starosta”, „Życie i przypadki Faustyna Feliksa na Dodoszach Dodosińskiego” oraz „Pamiętniki Seglasa”.

Twórczość Skarbka obejmuje też liczne tłumaczenia, artykuły i utwory poetyckie, bogatą korespondencję oraz, wielokrotnie tu cytowane, „Pamiętniki Fryderyka hrabiego Skarbka”, będące niewyczerpanym źródłem wiedzy o autorze i jego epoce.

Fryderyk Skarbek był również utalentowanym malarzem, uczniem takich sław, jak Marcello Bacciarelli, Józef Grassi czy Giovanni Battista Lampi. Uprawiał realistyczne olejne malarstwo krajobrazowe, łączące motywy wiejskie i idylliczne. Swoje prace prezentował na wystawach malarstwa, bywał również współorganizatorem takich wystaw i uczestnikiem jury. Niektóre z obrazów Skarbka zachowały się do dzisiaj: „Widok Pałacu Belwederskiego w Warszawie”, „Widok z okna Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Saską Kępę”, „Pejzaż z wiatrakami holenderskim”, „Brzoza i młyn wodny w Żelazowej Woli”.

O swojej twórczości Fryderyk Skarbek pisał: *Liczne moje malowidła, lubo nie mają rzeczywistej artystycznej wartości, stanowią przecież miłe dla dzieci moich pamiętki, bo przedstawiają po większej części widoki miejsc, w których już to sam, już to wraz z niemi zamieszkiwałem, lub w podróżach moich przebywałem.*

Jakby tego było mało, Fryderyk Skarbek przejawiał również zainteresowania muzyczne – w czasach studenckich uczył się gry na klawirze, a później w czasie wolnym amatorsko grywał na flecie.

„Krajobraz z wiatrakami”, Fryderyk Skarbek, 1850
Zbiory Muzeum Narodowego w Warszawie

Na początku 1866 r. Fryderyk Skarbek zachorował, jednak nie przerwał pracy naukowej. Zmarł 25 listopada 1866 r. w wieku 75 lat. Po mszy w kościele św. Krzyża został pochowany na Cmentarzu Powązkowskim w Warszawie. Trumnę nieśli, zgodnie z jego życzeniem, *służący i włościanie*, a także studenci.

Fryderyk Skarbek,
fot. nieznanego autora
Zbiory Biblioteki Narodowej

Spis treści

Hrabia, profesor, społecznik	3	W czasach Fryderyka Skarbka...	36
Część I		Część III	
Młodość	4	W państwie stanu wojennego	38
Dom rodzinny	4	Powstanie listopadowe	38
Studia w Paryżu	17	Represje	41
Powrót do kraju	18	Urzędnik	44
Część II		Historyk	46
Ojciec polskiej ekonomii	21	Twórczość literacka i artystyczna	48
Królestwo Polskie	21		
Uniwersytet	25		
Towarzystwo Przyjaciół Nauk	30		
Działalność dobroczynna	34		

Fryderyk Skarbek
Moneta kolekcjonerska, 2018 r.
Narodowy Bank Polski

Centrum Pieniądza
im. Sławomira S. Skrzypka

ISSN 2719-6593

Biblioteka Edukacyjna
Centrum Pieniądza NBP

